

=====

* घृ क र ष त्त त रे *

* "रथ" अभिव्यक्तीदृष्टया विचार *

=====

"रथ" - अभिव्यक्तीपृष्टया विचार
=====

श्री. रंगनाथ पठारे यांनी "रथ" या कादंबरीतून ग्रामीण साहित्य चळवळीच्या माध्यमातून चळवळीतील आणि प्रवर्तकातील गुण-दोष दाखविले आहेत. कादंबरीतील कथानक ९ एप्रिल १९८३ ते ३ मे १९८३ असे पंचदश दिवसांच्या काळात घडलेले असून प्रसंग घडलेली तारीख नोंदवलेली आहे. त्यामुळे वेगळा प्रसंग सुरु झाल्याचे जाणवते. डायरीवजा लेखनाचे स्वस्म असल्याने आकर्षकपणा बरोबर कादंबरीला सुटसुटीतपणा येतो. कादंबरी सुरु झाल्यापासून संपेपर्यंतचा काळ लक्षात रहातो. विशेष म्हणजे डायरीवजा लेखनाचा हा काळ अत्यंत अलिकडचा, वर्तमानाला जवळचा असा आहे. ग्रामीण साहित्य संमेलनाची तयारी ते संमेलनाचा सांगता समारंभ असे सलग कथानक आहे.

भाषाशैली :-

श्री. रंगनाथ पठारे यांनी लेखनाला परिणामकारता प्राप्त करण्यासाठी अलंकारिक, ग्रामीण स्पर्शाची, काव्यात्मक ओघवती, कोरीव, व सुबक अशी भाषा-शैली वापरली आहे.'

एखादा विचार मांडण्याचे भाषा हे माध्यम पण त्या भाषेचा योग्य वापर करण्यात लेखकाचे कौशल्य असते. भाषेच्या विशिष्ट वापरातून त्याप्रसंगाचे घटनेचे, स्वभावाचे गांभीर्य, सहजता समजते.

श्री. पठारे यांच्या ग्रामीण जीवन चित्रणात थोडी सतर्कता व ताण जाणवतो. कादंबरीचे कथानक मांडण्याची पध्दत तसेच भाषाशैली ओघवती, सहज, वाचकाला आपली वाटणारी असली तरी आपले वेगळेपण, जपणारी आहे. त्यांच्या भाषाशैलीत भालचंद्र नेमाडेच्या शैलीचा स्पर्श जाणवतो. तरीसुद्धा श्री. पठारे यांचा स्वतंत्र असा "टच्" मात्र पहायला मिळतो.

"रथ" मध्ये रावसाहेबांच्या मनःस्थितीचे चित्रण करताना तसेच त्यांच्या-

स्वभाव विशेषांची ओळख करून देतांना भाषेच्या विशिष्ट ठेक्यात, लयीत ते निवेदन करतात. "सकाळी सवयीनुसार त्यांनी कॉलेजात तास घेतले. सवयीच्या रस्त्यानं सवयीच्या वेगळत घरो आले. सवयीनं जेवले आणि सवयीनुसार थोडी विश्रांती घ्यावी म्हणून झोपायच्या खोलीत गेले पण सवयीनुसार झोब आली नाही."?

या ठिकाणी श्री. पठारे यांनी आपल्या काव्यात्मशैलीने "सवय" या शब्दांचा वेगवेगळा कलात्मक उपयोग प्रत्येक वाक्यांशात केला आहे.

वातावरण/निर्मितीच्या कार्यात भाषेचा महत्वपूर्ण वाटा असतो. याचाही अनुभव श्री. पठारे यांच्या लेखनातून येतो.

"रावसाहेब झपझप चालीनं चालू लागले. प्रमाथी दैत्यासारखा सूर्य चकाकत होता. सगळीकडं सुन्न शांतता होती, रस्त्यावर चिटपाखरुही नव्हते. वारा थांबलेला होता, रावसाहेब झपाटल्यासारखे चालत होते, डोकं वरून तापत होतं. आणि आंत मेंदूत गच्च भोतासारखी भरलेली सुन्नता तापू लागली होती." [२]

यातून श्री. पठारे यांनी शब्दांच्या साहाय्याने रावसाहेबांची मनःस्थिती अत्यंत कलात्मकतेने मांडलेली आहे असे जाणवते. एक सामान्य सर्जनशील लेखक ग्रामीण साहित्य चळवळीचा नेता झाल्याने त्याचे लेखन बंद पडले की काय ? ग्रामीण जीवनाशी असलेला संबंध तुटतो की काय ? असे त्यांच्या मित्रांना वाटते त्यामुळे रावसाहेबांच्या अंतर्मनात संघर्ष चालल्याची जाणीव वरील वर्णनातून होते.

रावसाहेब निकम या प्रमुख पात्राची ओळख साहित्यिक या नात्याने करून देताना व त्याचे ग्रामीण जीवनाशी असलेले अतूट नाते सांगताना श्री. पठारे वर्णन करतात. " ग्रामीण जीवनांतील अनुकंपाचे सच्चे दर्शन त्यांच्या लेखनातून होईल. विशेषतः माणसांची स्मं, सुखदुःख, कास्म्य अधिक सच्चेपणाने दिसत, त्यांना अनेक बक्षिसं, पारितोषिकं, मिळाली. ग्रामीण जीवनाचे एक श्रेष्ठ भाष्यकार म्हणून मराठी साहित्यातील त्याचे स्थान प्रतिष्ठित झाले. : [३]

"रथ" या कादंबरीतून ग्रामीण साहित्य चळवळीबरोबर तळा-गाळातील लोकांचेही जीवनचित्रण येते. ते येणे तसे गरजेचे आहे. कारण साहित्य चळवळ या मोठ्या शब्दप्रयोगापाठीमागे या लोकांचाही हातभार असतो. उच्च-विलासी

संस्कृती दर्शनाबरोबर तुलनात्मक दृष्टीने या थरातील लोकांचे जीवन चित्रण करून सामाजिक विषमतेचे चित्रण केले आहे. नाटयमंदिरासारख्या सार्वजनिक ठिकाणी अशा मिश्रसंस्कृतीचे दर्शन घडवतांना लेखकांनी मोजके शब्द वापरले आहेत.

"छोट्या पितळी ट्रे मध्ये सिगरेटची पाकिटं, पेटया, पानं घेऊन एक केसांना कोंबडा पाडलेला मुलगा उभा राहिला. नाटयगृहातली घंटा मंद, मृदु आवाजात घणघणली आणि माणसांचा लोंढा बाहेर येऊ लागला. रंगीबेरंगी कपडे, तुंगंध, चडमे, केस गॉगल, वेण्या, शेंगदाणे, पुस्तकं, संभाषणं, आलिंगनं, पॅन्टी, कुर्ते, साडया, टकलं, अभिस्ची, टोपी, खादीची धोतरं, मुजलेल्या माना. "[४]

साहित्य चळवळीच्या ताणाखाली असणा-या रावसाहेबांचा दिसलेल्या एका सुंदर संध्याकाळी फुटपाथवरील लोकांचे वर्णन श्री. पठारे असे करतात. "रस्ताभर वाहनं होती. फुटपाथवर माणसांची दाटी वाढायला लागली होती. त-हेत-हेचे स्त्री-पुरुष निरनिराळ्या वयाचे, घाटाचे, वस्त्रप्रावरणाचे या रस्त्यावरची संध्याकाळ मोठी सुंदर असते। ~~रस्त्यावरची संध्याकाळ मोठी सुंदर~~ उंच, बुटके, ठेंगू, लठ्ठ, लुकडे, काळे, गोरे, उंच, अनेक प्रकारची माणसं त्यांची वैशिष्ट्ये, बोलण्याची ढब, चालण्याची शैली प्रत्येकाची वेगळी अदाकारी माणसं पाहणं रावसाहेबांचा आवडता छंद होता. "[५]

साहित्य संमेलनाच्या तयारीचा ताण पडल्याने त्यांना मोकळेपणा हवा होता. तसा मोकळेपणा त्यांना बाहेरही मिळाला नाही. कारण त्यांच्या भोवताली अनेक कामे, माणसे तशी बाहेरही माणसांची वर्दळ त्यांना दिसते. त्यांच्या मानसिक स्थितीचे वर्णन करतांना रस्त्यावरील माणसांचे वर्णन अत्यंत मोजक्या शब्दात केले आहे.

मितेस गोखल्यांच्या स्वभावातील छटा सांगताना विशिष्ट शब्दप्रयोगा-बरोबर विशेषणांचा लयबद्ध वापर केला आहे. ".....मितेस गोखले आतिथ्यशीर हसत म्हणाल्या, बाईंच्या घेह-यावरील श्रुता, बोलण्यातील मृदुता आणि

वागण्यातील सहजता रावसाहेबांना आवडायची. "[६]

श्री. रंगनाथ पठारे यांच्या शैलीविषयी वसंत केशव पाटील म्हणतात,
"ही शैली आधुनिक शैलीविज्ञानाच्या अभ्यासकांना आव्हान ठरावी अशी
आहे. "[७]

अनुभव आणि भाषा येथे एकत्र होते. मनातील व्यामिश्र, गुंतागुंतीचा
भाव प्रकट करताना भाषाही तसेच स्पष्टीकारते असे म्हणावेसे वाटते. वरील
उता-यातील मितेस गोखले यांच्या स्वभावाचे स्वच्छ दर्शन त्यांच्या वागण्यातून
कसे सहजपणे प्रकट होते. हे ही भाषा कलात्मकतेने स्पष्ट करते.

निवेदनशैली :-
=====

"रथ" या कादंबरीचे कथानक वर्तमानाशी निगडीत असून त्यातून ग्रामीण
साहित्य चळवळीतील दुष्टप्रवृत्तीचे दर्शन घडविण्याचा प्रयत्न निवेदनाद्वारे
केला आहे. त्याचबरोबर निवेदनातून काव्यात्मकता आणि चिंतनशीलता
आविष्कृत झाली आहे. निवेदनशैली नेटकी, धीट, तर्कशुद्ध आणि स्वाभाविक
अशी आहे. कधी-कधी वास्तवाचा आणि व्यक्तिमनाचा शोध घेत ती वाचकाला
अंतर्मुख करते. श्री. रंगनाथ पठारे यांच्या [कक्षात्म] निवेदनशैलीविषयी मोहन
पाटील म्हणतात, "आजच्या समकालीन वास्तवाची गती आणि स्थिती, वेग
आणि शबलता, संघर्षण, खोली आणि उथळपणा, गांभीर्य आणि विनोद या
सा-यांची अचूक गुंफण त्यांच्या निवेदन कौशल्यात आढळते. "[८]

श्री. रंगनाथ पठारे कलावंतांच्या ताटस्थाने वर्तमानाचा वेध घेतात.
भावानुभवाचे पापुद्रे हलके हलके बाजूला करतात. मानवीवर्तमानातील विसंगती,
अहंला जपण्याची वृत्ती अधोरेखित करतात, त्यामुळे तिला आपोआप पठारे
"टच" येतो असे दिसते.

"वाङ्मय"चे संपादक श्रीधर केळकर यांचे कार्यालयात येण्याचे निवेदनात्मक
वर्णन श्री. पठारे असे करतात.

"बरोबर अकरा वाजून दोन मिनिटांनी केळकर आले, त्यांच्या पाठोपाठ अवतीभवती एक उंचीही, उंच छताच्या कार्यालयाला शोभशी उंच जुनी, सहज, श्रु, निराकार, अवकाशात प्राण फुंकला जाऊन धमन्या कार्यरत व्हाव्यात आणि सहजपणे त्याला आकार अर्थ आणि शरीर प्राप्त व्हावं तसं कार्यालय मसून गेलं आणि सज्ज झालं" * [९]

यांतून त्यांच्या कार्याच्या उंचीमुळे, कार्यालयातील सहका-यांकडून त्याचे स्वाभाविकपणे स्वागत झाले असे दिसते. त्याबरोबर त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा अंदाजही निवेदनातून येतो.

"रथ" मधून चिंतनात्मक निवेदनाचाही प्रत्यय येतो. "रावसाहेब स्टॅण्डवर पोहोचले. गाड्यांची वर्दळ कमी झाली होती. गर्दी नव्हती. होती ती माणसं मुकामाच्या तयारीनं बसलेली, झोपलेली, पत्ते खेळत बसलेली, रावसाहेब विलक्षणरकटे होते. एकाकी, आणि या क्षणाला जगातले सगळ्यात जास्त दुःखी, त्यांना कुठंही काहीही दिसत नव्हतं. अवघं जग हे एक अगाध दुःख असून सखाघा झाडासारखी त्याला वाचाच नाही असं त्यांना वाटत होतं. कितीतरी वेळ ते बाकड्यावर बसून राहिले." * [१०] रावसाहेब आपल्या बऱ्हीणीला स्टॅण्डवर पोहचवायला जातात तेव्हाचा हा प्रसंग, यांतून लेखकाने रावसाहेबांच्या दुःखी मनाचा वेध घेतला आहे.

अलंकार :-
=====

श्री. रंगनाथ पठारे यांनी आपल्या "रथ" या कादंबरीत उपमांचा वापर करून कादंबरीला अलंकृत केले आहे. तसेच त्या - त्या वाक्यातील, प्रसंगातील, व्यक्तिविशेषातील तीव्रता स्पष्ट करण्यास उपमा सहाय्य करतात. "रथ" मधील उपमांची वाक्ये पुढीलप्रमाणे :-

[१] "सखादं निशाण कोळळावं तसा बाईचा चेहरा विस्कटला." * [११]

[पराजयाचे दर्शन.]

- [३] "उंच छत असलेल्या त्या जुनाट इमारतीत एका कोप-याशी बसलेली केळकरांची सहाय्यक, दुकूल स्वच्छ सकाळी प्रसन्न नेमस्त " बोनाताभ" च्या रोपट्यांसारखी वाटत होती. " [१२]
[शहरी विज्ञान प्रधान संस्कृतीचे दर्शन].
- [३] "त्याचा तांबूस गोरा मळकट रंग, घारीसारखी सावध नजर, आणि हून आक्रमकांसारखं धारदार नाक रावसाहेबांना कुठंतरी ओळखीचं वाटलं" [१३]
[आदिम सावधपणा व शिकार करण्याची वृत्ती].
- [४] "लांबवरच्या टेकडीवरील देऊळ दिवे लगडलेल्या झाडासारखं दिसत होतं. " [१४]
[मंगलमय भक्तिभावाचे दर्शन].
- [४] "तुमचा काहीतरी गैरसमज झालाय" एवढेच तो कसबतं म्हणाला आणि एकाएकी तार तुटल्यानं कंपनी ठप्प झालेल्या तंतुवाद्यासारखा जड होऊन गेला. " [१५]
[रावसाहेब व पारनेरकर यांच्यातील तुटलेल्या संवादाचे आलेखन].
- [६] "बहीण मात्र सगळ्या वेदना मातीसारखी सोसत आलीय आणि ती दूर करण्यासाठी आपण काहीच करत नाही. " [१६]
[ग्रामीण स्त्रीच्या सोशिकतेचे दर्शन].
- [७] "गोखले सखाद्या सुकत चाललेल्या सुरकुत्या पडत चाललेल्या, फळासारखे वाटत होते. " [१७]
[भोगवादाचा केविलवाणा अपरिहार्यपणा.]
- [८] "बड्या घरच्या कौटुंबिक कार्यक्रमासाठी सजलं तसं गाव सजलं होतं. " [१८]
[ग्रामीणांनी केलेला संमेलनाचा स्वीकार.]
- [९] "काहीतरी ऐतिहासिक स्वस्माचं घडविण्यासाठी एकत्र आलेल्या प्रेषिताच्या अनुयायांसारखे लोक वाटत होते. " [१९]
[ग्रामसंस्कृतीचे उन्नयन होईल हा भाबडा भाव.]

प्रतीक :-

"रथ" या कादंबरीत प्रतीकांचा वापर झाला आहे. कादंबरीचे शीर्षकच एक प्रतीक आहे. ग्रामीण साहित्य चळवळीतील अनेक, धाग्यांचा उलगडा करीत असतांना, या चळवळीला अनेकांचा हातभार लागणे गरजेचे आहे. त्याशिवाय ही चळवळ पुढे जावू शकत नाही. असे प्रमुखात्राच्या आधारे सांगितले आहे. रावसाहेब निकम चळवळीविषयी म्हणतात, " ही काही एकट्यादुकट्या माणसाची चळवळ नाही. हा जगन्नाथाचा रथ आहे. त्याला हजार हातांनी ओढावं लागतं. रथ हलला की रस्ता तयार होतो. आणि रस्ता दिसला की सगळं स्पष्ट होऊन जातं. "[२०]

रावसाहेबांना ही चळवळ जगन्नाथाच्या रथासारखी वाटते. जगन्नाथाचा रथ" हा हजारो हातांनी ओढला जातो. अनेक भक्तांचा समावेश तिथे असतो. भक्तांची श्रध्दा त्या रथाभोवती असते. फलाची अपेक्षा न करता रथ ओढला जातो. श्रध्देचा मंद सुवास दरवळत असतो. ग्रामीण साहित्य चळवळ हा सुध्दा एक रथ आहे तो ओढण्यासाठी साहित्याशी संबंधित रसिकांची गरज आहे. त्यासाठी ग्रामीण साहित्य चळवळीविषयी ओढ, श्रध्दा, हवी. तरच हा रथ ओढला जातो. तो एकट्याच्या ताकदीने ओढला जाऊ शकत नाही. हजारांच्या हाताने रथाला गती मिळते व रस्ता दिसू लागतो. पण यासाठी चळवळी-विषयीची उत्कट, अंतरीची, निरपेक्ष व निःस्वार्थ ओढच आवश्यक आहे.

ओरिसामध्ये पुरीला जगन्नाथाचा रथोत्सव भरतो. दरवर्षी भक्तिभावाने लोक जमतात. त्यांच्या मनात केवळ मांगल्याचा भाव असतो. तो भाव अंतर्बाह्य असतो. पण रावसाहेबांचे म्हणणे अंतर्बाह्य मंगल आहे असे वाटत नाही. त्यात स्वार्थाचा वास येतो. त्यामुळे त्यांचा रथ हा व्यक्तिपूजेच्या परिधाबाहेर खरेच जाणार का याविषयी शंका निर्माण होते.

काव्यमयता :-
=====

श्री. रंगनाथ पठारे यांनी काव्यमय भाषा वापस कादंबरीत लयबद्धता निर्माण केली आहे. ही लय नुसती रंजक नसून त्यांत गांभीर्य आहे. ती चिंतनाच्या वळणाने जाते.

"शहराला कसलीही वेळ नसते. शहराला कोणताही ऋतु नसतो. शहराला सतत गती असते. शहरातले रस्ते सतत वाहणा-या नदीच्या प्रवाहासारखे फुसांडत असतात. शहर एक अजस्त्र प्राणी. शहर एक सततची चळवळ, शहर एक कधीही न थांबणारा प्रवास." [२१]

ग्रामीण चळवळ ज्या शहरातून चालवली जाते तिचे हे दर्शन असे शहर या चळवळीला काय दिशा देणार असा प्रश्न आपल्या मनात सहजच निर्माण होतो.

विनोद :-
=====

"रथ" मधील विनोद हा आशियाला अधिक स्पष्ट करणारा आहे.

उदा. "सध्या रावसाहेब म्हणजे मठाधिपती आणि बाकी सगळे बैरागी. ।" [२२]

प्राध्यापक पाटलांनी कानवडेपाशी ग्रामीण चळवळीविषयी व्यक्त केलेला अभिप्राय हा विनोद चिंतनीय आहे. रावसाहेबांना मठाधिपतीचे सगळे सुख तोडणे उपभोगता येतात आणि बाकीची मंडळी बैराग्यासारखी आहेत. म्हणजे त्यांच्या हाती काहीच लागत नाही.

उदा. "..... नुसते ख्याख्य कार्यक्रम आणि हमरीतुमरीला असलेल्या चर्चा" ते दलित आक्रुस्ताळे आणि तुम्ही मराठे आडदांड। रसि कतेचं रकूण कठिणच हो। " [२३]

पूर्वीच्या संमेलनातली मंद मधुर रसिकता, शिष्टपणा, तथाकथित उच्च अभिरुची यांचा अभाव, या वाक्यातून उत्कटपणे स्पष्ट झाला आहे.

संदर्भ बहुलता :-

"रथ" या कादंबरीत कथानकाच्या अनुषंगाने कांही संदर्भ आले आहेत. त्यातील काहींचा उल्लेख पुढीलप्रमाणे केला आहे.

[१] "एकदा एकाएकी ते म्हणाले, " दारु पिण्याची सवय वाईट, आण्णा भाऊंसारख्या खंधा शाहिराचा तिनं बळी घेतला. "[२४]

आणि आपल्या डोळ्यापुढे विकल अवस्थेत पुण्याच्या सतूनमध्ये पडलेले कादंबरीकार अण्णाभाऊ आठवतात.

[२] "ही आपली जबाबदारी,..... संमेलनाच्या सुरुवातीला रावसाहेबांचं हृदय ग्रामीण जीवन, साहित्य यांच्या प्रेमासुळं, दर्शनासुळं काठोकाठ ओथंबलं होतं. " कातेची लंगोटी देऊं असा ~~असा~~ घोष करणा-या संतासारखं त्यांचं मन मोठं झालं होतं. " [२५]

यांतून खर तर रावसाहेबांच्यातील पारनेरकरच जागा झाला होता असे दिसते. आपल्या सर्वशक्तीनिशी ग्रामीण साहित्याची आपण सेवाच करावी हा त्याक्षणी रावसाहेबांच्या मनात निर्माण झालेला विचारच या ^{(मुळार) मोल्य} अभंगचरणातून व्यक्त झाला आहे.

[३] या भारतीय साहित्यिकांबरोबर रिचर्ड, "इनाल्हीजेबल मॅन"[१९७२] सारखी कादंबरी लिहिणा-या राल्फ एल्सिनचाही उल्लेख येतो. आपल्या सारख्या दबलेल्या ग्रामीण माणसासारखाच निग्री माणूस. त्याच्या "स्व" चा शोध, त्याचा वंश, त्याचा समाज यांच्याशी त्याचा असलेला संबंध. त्या संदर्भातला त्याचा विद्रोहही प्रकट होतो. तसेच नेस्टा मार्क्वेझ यासारख्या दक्षिण अमेरिकेतील लेखकांचाही उल्लेख येतो. जो समाज सततच्या लढायांनी होरपळलेला आहे. आर्थिकदृष्ट्या मागासलेला आहे.

या संदर्भामुळे ग्रामीण साहित्य चळवळीच चिंतन जागतिक नकाशावर येते. त्या लेखकांची चिंतनशीलता त्यांचा विद्रोह व आपल्या ग्रामीण लेखकांची तथाकथित बांधिलकी, त्यांच्या विचारातून सातत्याने डोकावणारा कृताकृपा यांची मन तुलना करते.

"शीर्षक"
=====

कादंबरीत "रथ" हे एक प्रतीक म्हणून आले आहे. रथ म्हणजे गती प्रगती इथे ग्रामीण साहित्य चळवळीचा रथ असून तो ओढण्यासाठी हजारो हाताची गरज आहे. हे यातील रावसाहेबांचे मत पण रावसाहेब हजारांची मदत घेऊन स्वतःच्या स्वार्थापलिकडे चळवळीच्या रथाची प्रगती करू शकत नाहीत. त्यांमध्ये त्यांची व चळवळीचीही शोकांतिका होते.

"प्रारंभ" -
=====

"रथ" या कादंबरीतील लेखन हे डायरीवजा असून कादंबरीचा प्रारंभ "मुंबई ९ एप्रिल १९८३ असा वर्तमानाला जवळ असलेला काळ दाखवितो. एका उंची हॉटेलमध्ये या कादंबरीचे नायक रावसाहेब धोंडिबा निकम हे उतरले.

असून कादंबरीतील पहिले वाक्य ते उच्चारतात. "स्म नंबर पंचावन्न प्लीज" [२६]
 या अवतरणाने प्रारंभ झालेल्या आणि नायकाने उच्चारलेल्या या पहिल्या
 वाक्यातून असे जाणवते की यांतील नायक हा ग्रामीण साहित्य चळवळीचा प्रवर्तक
 असणा तरी तो उच्च विलासी जीवनाकडे ओढला गेला आहे.

शेवट :-
 ===

ग्रामीण साहित्य चळवळ, ग्रामीण साहित्य संमेलन याविषयांशी संबंधीत
 असलेल्या या कादंबरीचा शेवट संमेलनातील समारोपाच्या दिवसाने होतो.
 कादंबरीतील नायक रावसाहेब व पारनेरकर यांचा हा संघर्ष नसून दोन
 मनांचा हा संघर्ष आहे. स्वतःला एकाकी आणि मानसिक झुंज्यात ठेवणा-या
 या नायकाची शोकांतिका होते असे दिसते. ग्रामीण साहित्य चळवळीच्या
 सहाय्याने स्वतःला मोठेपणा मिळविण्याचा अहंपणा इथे संपतो आणि त्यानंतर
 उरते ते फक्त अंतर्वर्द्ध असा परिणामकारक शेवट पहायला मिळतो.

विशेषणे :-
 =====

"रथ" मधील कांही विशेषणे खालीलप्रमाणे :-

- [१] "जनानं भल्याभक्कम पहाडी आवाजात रडणं सुरु केलं." [२७]
 [ग्रामीण जीवनातील सहजतेचा अविष्कार].
- [२] "समारंभाची स्टँडर्ड सनई वाजत होती." [२८]
 [शहरी संस्कृतीतील तोचतोपणाचे दर्शन.]

इंग्रजीचा वापर :-

[१] मोनोलॉग [पृ. १३] = स्वगत, पण खिलारीच्या कादंबरीचे स्वल्प स्पष्ट करण्यासाठी केळकरांनी वापरलेला योग्य शब्द.

[२] स्प्रिंगऑक्सन - [पृ. २६] "= आरामशीर छुर्चि यथार्थ वर्णन.

[३] परफॉर्मन्स [पृ. १४०]

मोरे पाटलांच्या भाषणाच्या अविष्कारासाठी योजिलेला शब्द.

लेखकाला जाणवलेली - "जीवन निरीक्षणे" :-

[१] "विचारांची गर्दी असली तरी कृतीतली काळजीपूर्वकता ही ख-या समतोल माणसात असतेच. "[२९]

[२] "संस्कारानं श्रद्धा शिकविली जाते. "[३०]

[३] "तुम्हाला दिसत असलेला प्रकाश तुमच्या निश्चयातून पाझरत असतो. "[३१]

[४] "मानवी आयुष्याचा गाभा प्रेमच" [३२]

कादंबरीचा आशय अधिक स्पष्ट करणारी, अधिक बळकट करणारी ही निरीक्षणे आहेत.

सारांश :-

" रथ " या कादंबरीचा अभिव्यक्तीदृष्ट्या विचार करता त्यांतील भाषाशैली निवेदन शैली, उपमा, प्रतीके, विनोद, संदर्भ बहुलता काव्यात्मकता

विशेषण, हंगरीया कलात्मक वापर, इतिहास, प्रारंभ, शब्द, जीवन निरीक्षण
या गोष्टींचा आपण विचार केला.

* प्रकरण तिसरे *

संदर्भ

१]	रंगनाथ पठारे	-	"रथ" ग्रंथाली अभिनव वाचक चळवळ प्रकाशन १९८४, पृ. ६०
२]	तत्रैव	-	पृ. ६२
३]	तत्रैव	-	पृ. २८
४]	तत्रैव	-	पृ. ६५
५]	तत्रैव	-	पृ. ९५
६]	तत्रैव	-	पृ. ९८
७]	वसंत केशव पाटील	-	"शब्दालय" दिवाळी अंक, श्रीरामपूर १९९२ संपादिका - सुमती लांडे, पृ. १३६
८]	मोहन पाटील	-	"शब्दालय" दिवाळी अंक, श्रीरामपूर १९९२ संपादिका - सुमती लांडे, पृ. १२२
९]	रंगनाथ पठारे	-	"रथ" ग्रंथाली अभिनव वाचक चळवळ मुंबई प्रकाशन १९८४, पृ. ११
१०]	तत्रैव	-	पृ. ९४
११]	तत्रैव	-	पृ. ५
१२]	तत्रैव	-	पृ. ८
१३]	तत्रैव	-	पृ. १४
१४]	तत्रैव	-	पृ. २७
१५]	तत्रैव	-	पृ. ४६
१६]	तत्रैव	-	पृ. ९१

[१७]	तत्रैव	पृ.	-	१००
[१८]	तत्रैव	पृ.	-	१०६
[१९]	तत्रैव	पृ.	-	१०९
[२०]	तत्रैव	पृ.	-	१३९
[२१]	तत्रैव	पृ.	-	६३
[२२]	तत्रैव	पृ.	-	३५
[२३]	तत्रैव	पृ.	-	१२३
[२४]	तत्रैव	पृ.	-	५९
[२५]	तत्रैव	पृ.	-	११०
[२६]	तत्रैव	पृ.	-	२५
[२७]	तत्रैव	पृ.	-	८३
[२८]	तत्रैव	पृ.	-	१११
[२९]	तत्रैव	पृ.	-	५२
[३०]	तत्रैव	पृ.	-	५४
[३१]	तत्रैव	पृ.	-	२
[३२]	तत्रैव	पृ.	-	९९